

IQTISODIYOTNI DEKARBONIZATSIYALASH: MOHIYATI VA UNI AMALGA OSHIRISH MEXANIZMLARI

Abdakarimova Aynura Abay qizi
Toshkent davlat texnika universiteti
Menagement yo'nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtisodiyotni dekarbonizatsiyalash uning mohiyati va uni amalga oshirish mexanizmlari haqida yoritilib berilgan. Dekarbonizatsiyaning maqsadi qazilma yoqilg'iga asoslangan tizimlarni qayta tiklanadigan energiya manbalari kabi past uglerodli manbalardan foydalangan holda ishlab chiqarilgan elektr energiyasi bilan almashtirishdir.

Kalit so'zlar. Karbonizatsiyalash, issiqxona gazlari emissiyasi, qayta tiklanadigan energiya manbalari, Parij kelishuvi, global iqlim inqirozi, yashil iqtisodiy tiklanish, issiqxona gazlari.

Jahon hamjamiyati iqlim o'zgarishi kun tartibi doirasida karbonsizlantirish haqida uzoq vaqtdan beri gapirib kelmoqda, ammo yaqin kelajakda hatto rivojlangan mamlakatlarda ham muqobil energiya manbalariga keng ko'lamli o'tish imkoni bo'lgani yo'q.

Issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish va qayta tiklanadigan energiya manbalarini (QTEM) rivojlantirish rivojlangan dunyoda, ayniqsa, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida asosiy iqtisodiy siyosatga aylandi. Yevropa Ittifoqining Yashil kelishuvi iqtisodiyotni tiklash rejaları bilan tobora ko'proq bog'lanib bormoqda. Bu masala bo'yicha AQShda Bayden ma'muriyati Yashil yangi kelishuvni qabul qilish rejalarini e'lon qildi,

Qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish uchun infratuzilma va huquqiy shart-sharoitlarni yaratgan rivojlangan mamlakatlar energiya almashinuvini tezlashtirish uchun inqirozdan foydalanish imkoniyatiga ega. Rivojlanayotgan mamlakatlarda, aksincha, hozirgi inqiroz, bir tomondan, chiqindilarni kamaytirish maqsadlari va sanoatlashtirish va iqtisodiy o'sish orqali asosiy ijtimoiy muammolarni hal qilish maqsadlari o'rtasidagi ziddiyatlarni ochib berdi. Inqirozdan xalos bo'lgach, eng qulay energiya manbalariga - birinchi navbatda ko'mir, neft va tabiiy gazga ustunlik berilishi ehtimoli katta, bu esa issiqxona gazlari chiqindilarining ko'payishiga olib keladi.

Ushbu loyiha COVID-19 inqirozidan keyin va undan keyin dekarbonizatsiya qilishning asosiy yondashuvlarini aniqlash va rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtasidagi yondashuvlardagi farqlarni baholashga qaratilgan. Loyiha uchta guruh vazifalarini belgilaydi.

Birinchiidan, bu rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning uzoq muddatli past uglerodli rivojlanish strategiyalarini tahlil qilish asosida iqtisodiy rivojlanish va chiqindilarni kamaytirish maqsadlarini birlashtirish uchun imkoniyatlarni baholash va zarur shart-sharoitlarni aniqlash.

Ikkinchidan, bu iqlim va energetika siyosati vositalarini baholash va rivojlanishning ijtimoiy-iqtisodiy va institutsional sharoitlariga qarab iqlim siyosati vositalari va chora-tadbirlarini tanlash metodologiyasini ishlab chiqish.

Uchinchi guruh vazifalari energiya eksport qiluvchi mamlakatlarda uglerodni tartibga solishning izchil shaklini izlashdan iborat bo'lib, bu bir tomondan emissiyalarni kamaytirish uchun ko'proq rag'bat yaratadi, boshqa tomondan, iqtisodiyot va jamiyat uchun xavflarni minimallashtirish hisoblanadi.

Bundan tashqari, ushbu energiya almashinuvi, albatta neft va gaz kompaniyalarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash yoki dekarbonizatsiya uchun ma'lum shartlar bajarilgan taqdirda ichki bozorda ularga imtiyozlar yaratish bilan amalga oshirilishi kerak, lekin qo'shimcha soliqlar va cheklovlar joriy etish bilan emas!

Hozirgi kunda jahon hamjamiyati dekarbonizatsiya g'oyasini ilgari surmoqda- kelajakda atrof-muhitga yukni kamaytiradigan CO₂ chiqindilarni keskin kamaytirish maqsadida iqtisodiyot va energetika tizimlarini qayta qurish.

Iqlim o'zgarishi bo'yicha ekspertlar xalqaro kengashi CO₂ emissiya ssenariylarini yaratdi. Ushbu ssenariylarga asoslanib, Parij kelishuvi maqsadlariga erishadigan yagona ssenariy hisoblanadi. Bu yo'ldan borish 2050 yildan keyin CO₂ sof emissiyasini 0 yoki noldan pastga tushirishni anglatadi. Biroq, hozirda RCP2.6 ssenariysiga amal qilish deyarli mumkin emas: dunyo hozirda o'rtacha haroratning 3°C gacha ko'tarilishi ssenariysi bo'yicha rivojlanmoqda.

Texnologiyaning hozirgi darajasi an'anaviy energiya manbalaridan: ko'mir, neft, tabiiy gazdan foydalanishdan voz kechishga imkon bermaydi. Biroq, chiqindilarni kamaytirish uchun ulardan foydalanish samaradorligini oshirish allaqachon mumkin. Energiya tizimlarini to'liq dekarbonizatsiya qilish iqlimni barqarorlashtirishning yagona yechimidir. Amalda, 0 sof emissiyaga erishish uchun toza energiya manbalariga o'tish va qazib olinadigan yoqilg'idan elektr energiyasiga o'tish kerak. Yuqori texnologiyalar, xizmatlar va raqamli texnologiyalarga ko'proq tayanadigan mamlakatlarda elektr energiyasi tobora ko'proq tanlangan yoqilg'iga aylanib bormoqda. Uning global yakuniy iste'moldagi ulushi 20% ga yaqinlashmoqda va o'sishda davom etadi.

Dekarbonizatsiya karbonat angidrid (CO₂) emissiyasini kamaytirishni o'z ichiga oladi.

Dekarbonizatsiya:

•Umuman iqtisodiyot – YaIM birligiga CO₂ emissiyasini kamaytirishni nazarda tutadi (tonna/ AQSH dollari/ kishi).

•Energiya tizimining iqtisodiyoti- ishlab chiqarilgan energiya birligiga CO₂ chiqindilarini kamaytirish (kg/ barrel).

Dekarbonizatsiya bo'yicha ko'rsatmalar:

- Elektrlashtirish;
- Elektr energiyasini ishlab chiqarishni karbonsizlantirish;
- Energiya samaradorligi.

Bu sohalar bir-biriga bog'langan va bir-birini qo'llab-quvvatlaydi.

Dekarbonizatsiyaning maqsadi qazilma yoqilg'iga asoslangan tizimlarni qayta tiklanadigan energiya manbalari (RES) kabi past uglerodli manbalardan foydalangan holda ishlab chiqarilgan elektr energiyasi bilan almashtirishdir.

2016-yilda Iqlim bo'yicha Parij kelishuvi kuchga kirganidan beri energiya tizimlarini karbonsizlantirishning dolzarbligi oshdi. Global iqlim o'zgarishining ta'siri atmosferada CO₂ kontsentratsiyasining oshishi bilan bog'liq. Atmosferadagi CO₂ miqdorining oshishi sanoat inqilobining boshlanishi bilan bog'liq bo'lib, ko'mir asosiy energiya manbaiga aylandi. 174 ta davlat tomonidan ratifikatsiya qilingan Parij kelishuvi global haroratning ko'tarilishini sanoatgacha bo'lgan darajadan 2 baravar darajaga kamaytirishga qaratilgan.

Jahon iqtisodiyoti o'zining rivojlanishi davomida ko'mirdan ko'mirga o'tgan bir necha energiya o'tishlarini boshdan kechirdi, keyin neft ustunlik qildi va hozirda tabiiy gaz iste'moli jadal sur'atlarda rivojlanmoqda. Ilgari energiya almashinuvi qulaylik va xarajat raqobatbardoshligidan kelib chiqqan bo'lsa, endi energiya resurslarini tanlashning ekologik jihatlari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Global iqlim inqirozi sharoitida dunyo neft va gaz sanoati kam uglerodli kelajakka intilmoqda. Har bir mamlakat endi energiya yaratish uchun ekologik barqaror va iqlimga mos alternativ sifatida qayta tiklanadigan energiya manbalariga sezilarli siljishni ko'rmoqda.

IEA 2017-yil ma'lumotlariga ko'ra, sanoat issiqlik sanoat energiya talabining 2/3 qismini va global energiya iste'molining deyarli 1/5 qismini tashkil qiladi. Bu eng muhim CO₂ emissiyalaridan birini hosil qiladi, chunki sanoat issiqlikning aksariyati qazib olinadigan yoqilg'ilarni yoqishdan kelib chiqadi. Ushbu yoqilg'i-energetika sektorini dekarbonizatsiya qilish, ayniqsa yuqori haroratli sanoat issiqlik uchun katta o'zgarishlarni talab qiladi.

Mamlakatda iqlim o'zgarishi O'zbekiston aholisiga turlicha ta'sir ko'rsatadi va 2030-yilga borib butun mamlakat bo'ylab kamida 8 million odam yuqori iqlim xavfi mavjud tumanlarda yashay boshlaydi. Unda keltirilishicha, iqtisodiyotni 2060-yilga borib karbonsizlantirish (karbonat angidrid chiqindilarini

kamaytirish) O'zbekistondagi issiqxona gazlari chiqindilarining qariyb 75 foizini tashkil etuvchi energetika sektoriga e'tiborni qaratishni talab qiladi.

Karbonsizlantirish dasturlarini amalga oshirish va moslashtirish uchun katta miqdorda investitsiya talab etiladi. Hisob-kitoblarga ko'ra, O'zbekistonga iqlimning mehnat unumdorligiga, yo'llar va ko'priklar, chorvachilik va irrigatsiya sektoriga salbiy ta'sirini yumshatish uchun taxminan 60 milliard AQSH dollari kerak bo'ladi.

Bundan tashqari, eskirayotgan energiya infratuzilmasini almashtirish va dekarbonizatsiya ishlari uchun 2060-yilgacha taxminan 340 milliard dollar talab etiladi. Ushbu investitsiyalarning katta qismi xususiy sektor tomonidan amalga oshirilishi mumkin.

Bugun jahon hamjamiyati iqlim o'zgarishini insoniyat oldida turgan eng jiddiy muammolardan biri deb tan olmoqda. BMT Iqlim o'zgarishi to'g'risidagi doiraviy konvensiyasi uni hal etishning ikkita asosiy yo'nalishini belgiladi: atmosferaga issiqxona gazlari chiqarilishini kamaytirish hamda kuzatilayotgan va kutilayotgan iqlim o'zgarishlariga moslashish. O'z vaqtida choralar qabul qilmaslik va atmosferada issiqxona gazlari miqdorini bundan keyin ham ko'payishi iqlim o'zgarishlarining aytib bo'lmas oqibatlariga olib kelishi mumkin.

2021-yil 30-mayda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev "Yashil o'sish va global maqsadlar uchun hamkorlik-2030" (P4G) ikkinchi xalqaro sammitidagi nutqida "Yashil iqtisodiy tiklanish" sohasidagi hamkorlikning muhim yo'nalishlari bo'yicha konseptual takliflar ilgari surildi. Mazkur sammitda yurtboshimiz tomonidan iqlim o'zgarishlari dunyoning barcha davlatlari kabi Markaziy Osiyo mamlakatlarida yaqqol sezilayotganligi, mintaqadagi asosiy daryolarning havzasi va biologik xilma-xillikning qisqarib borayotganligi, bug'lanish darajasini oshiradigan gazlar va atmosferaning keng miqyosda ifloslanayotganligi kabi ta'kidlagan ekologik muammolari nafaqat mintaqa mamlakatlarini balki dunyo hamjamiyatini ham jiddiy xavotirga solayotganini aytib o'tildi.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi BMTning "Iqlim o'zgarishi to'g'risida"gi Hadli Konvensiyasiga 1993-yilning 20-iyunida qo'shilgan bo'lib, ushbu hujjatga taalluqli atrof-muhitni muhofaza qilish, issiqxona gazlari tarqalishini kamaytirish mexanizmiga asoslangan kvotalangan savdo to'g'risidagi global kelishuv – Kioto protokoli 1999 yilda ratifikatsiya qilingan.

2017-yil 19-aprelda BMT ning Nyu-Yorkdagi Bosh qarorgohida O'zbekiston Parij Bitimini imzoladi. Bitimni imzolash uchun BMT Iqlim o'zgarishlari bo'yicha doiraviy Konvensiya kotibiyatiga issiqxona gazlar tashlanmalaridagi milliy miqyosda belgilanadigan hissasini kamaytirish to'g'risida hujjat taqdim etildi. Mazkur bitim 2018-yili 3-oktyabrda ratifikatsiya qilindi.

Qayd etilganidek, 2021-yil “Yoshlarni qo’llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili” davlat dasturining 253-bandiga muvofiq, Iqlim o’zgarishi oqibatlarini yumshatish bo’yicha O’zbekiston Respublikasining uzoq muddatli davlat siyosatini ishlab chiqish belgilangan. Mazkur band ijrosini ta’minlash maqsadida Oliy Majlis Qonunchilik palatasidagi Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish masalalari qo’mitasi, Hidrometeorologiya markazi mutaxassislari hamda mutasaddi vazirlik va idoralar vakillari hamkorlikda O’zbekiston Respublikasining 2030- yilgacha bo’lgan iqlim o’zgarishi oqibatlariga qarshi kurash strategiyasi loyihasi ishlab chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1) Xashimova, S. N., Abdikarimova AA BARQAROR RIVOJLANISHNI TA’MINLASHDA, and YASHIL IQTISODIYOT VA RAQAMLASHTIRISH. "IQRO.–2023." T 3.2: 23-26.
- 2) Hashimova S. N. GUARANTEED GREEN ECONOMY AND DEVELOPMENT //Экономика и социум. – 2022. – №. 4-1 (95). – С. 61-64.
- 3) Хашимова С. Н. ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИДА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ //Экономика и финансы (Узбекистан). – 2022. – №. 3 (151). – С. 77-80.
- 4) Nig’matullayevna X. S. et al. QAYTA TIKLANUVCHAN ENERGIYA TECHNOLOGIYALARINI QO’LLASH //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – Т. 39. – №. 1. – С. 98-101.
- 5) Nigmatullayevna H. S. GREEN TAXONOMY: ESSENCE, APPLICATION AND EFFECTIVENESS //British Journal of Global Ecology and Sustainable Development. – 2024. – Т. 24. – С. 84-87.